

DEMETER JÚLIA

A csíksomlyói színjátszás ismeretlen fordulatai (A *Ferences iskoladrámák* V. kötete)

KILIÁN ISTVÁN évtizedeken át próbált az értékes 18. századi csíksomlyói kéziratok nyomára jutni, de egyre kevésbé reménykedett a sikerben. Amikor 1990-ben mégis kezébe vehette az addigra újra megkerült – vagy inkább nyilvánosságra került – anyagot, még csak az 1989-ben kiadott protestáns és minorita iskoladráma-kötet jelent meg,¹ az azonban egyértelmű volt számára, hogy a sorozat fontos része lesz a ferences színjáték is. Kilián István vállalta a szervezés feladatait Pintér Márta Zsuzsannával együtt, bevonta munkatársait, sőt egyetemi hallgatókat is, így biztosítva nekik az első publikációk lehetőségét, de rámaradt a latin átírás és valamennyi szöveg összeolvasásának feladata. A másolatkészítés akkor még nehézkes volt, lassan haladt, az első modern csíksomlyói válogatás csak 2003-ban,² a kritikai kiadás első kötete 2009-ben jelent meg,³ Bár a kor és a betegségek előrehaladtával egyre kevesebbet tudott dolgozni, utolsó napjaiban is kéziratokkal és tanulmányírással foglalkozott, s a 2021-ben megjelent II. kritikai kötetbe⁴ még bekerült egy általa feldolgozott dráma – ez az a kötet, amelynek elkészültéről még örömmel vette a hírt, de kezébe már nem foghatta azt.

Tudjuk, hogy a sorozat befejezésével neki is tartozunk. A *Ferences iskoladrámák* I–IV. kötete megjelent, a kiadónál van az ötödik, s folynak a záró, VI. kötet előkészületei is. Az alábbi beszámoló az V. kötet újdonságairól, érdekességeiről szól.

¹ L. *Protestáns iskoladrámák I–II.*, szerk., s. a. r. VARGA Imre, Bp., Akadémiai Kiadó, 1989 (Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század, 1); *Minorita iskoladrámák*, szerk., s. a. r. KILIÁN István, Bp., Akadémiai Kiadó, 1989 (Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század, 2).

² „*Nap, hold és csillagok, velem zokogjatok!*” *Csíksomlyói passiójátékok a 18. századból*, szerk. DEMETER Júlia, utószó PINTÉR Márta Zsuzsanna, latin szöveg KILIÁN István, Bp., Argumentum, 2003.

³ *Ferences iskoladrámák I.*, szerk., s. a. r. DEMETER Júlia, KILIÁN István, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Budapest, Argumentum–Akadémiai, 2009 (Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század, 6/1).

⁴ *Ferences iskoladrámák II.*, szerk., DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna, s. a. r. DEMETER Júlia, KILIÁN István, MEDGYESY S. Norbert, PINTÉR Márta Zsuzsanna, MISKEI Antal (latin szöveg), KÓVÁRI Réka (zene), Budapest, Balassi Kiadó, 2021 (Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század, 6/2.).

*

A csíksomlyói passiójátékokból összeollózott, eltérő színvonalú modern színházi előadások nézőközönsége nemigen tudja, hogy színi élményeinek alapja a *Liber exhibens actiones parascevicas* c. vaskos kéziratos passiók kötet. Ez az 1344 számozott oldalból álló, nagyméretű gyűjtemény 48 drámát tartalmaz, melyekből 45 – a kötet címének megfelelően – nagypénteken, 1721–1774 között előadott, magyar nyelvű passiójáték. További két darabot, egy datálatlan úrnapi és egy 1732-es évre jegyzett latin nyelvű szöveget tévedésből illesztették az ismeretlen másoló a kötetbe. A harmadik nem nagypénteki, egyébként kiemelkedően jó drámát feketevasárnap (1729. április 3.) játszották. Erre az előadásra talán egy jeles személy látogatása adott alkalmat, s mivel 1729-ből (is) hiányzik a nagypénteki szöveg, valószínű, hogy e drámát adták elő ismételtelen az év nagypéntekén.

A Csíksomlyón addig előadott színjátékok bemásolására 1774-ben adott utasítást Péterffi Márton tartományfőnök, s a másolás 1774 áprilisa és júliusa között el is készült,⁵ a legkésőbbi drámaszöveg 1774-ből való. A hatalmas kötettel a tartományfőnök az évtizedek alatt elvégzett munkát, annak színvonalát akarta dokumentálni.

Az egyetlen latin szöveget leszámítva e kivételes passióskötet teljesen magyar nyelvű, hiszen a közönség nagyrészt a környékbeli iskolázatlan, sőt írástudatlan hívekből tevődött össze, akik a nagypénteki kálváriajáráásra érkeztek Csíksomlyóra. E tényt a darabok prologusa és epilógusa is bizonyítja, amelyek közvetlenül szóltak, nem egyszerűen a közönséghez, hanem a hívekhez. Figyelmeztettek a helyes életvitelre, a bűn elkerülésére, és többször elmagyarázták a színjáték hasonló üzenetét, az allegóriák értelmét, sőt mindennek lefordítását a hétköznapiakra.

A kéziratot kötet 47 magyar nyelvű drámáját négy annotált kötetben jelentettük meg, a szövegeket az előadás időrendjébe rendezve, az alábbi bontásban:

Ferences iskoladrámák I. 1721–1739 (13+1)

Ferences iskoladrámák II. 1740–1750 (12)

Ferences iskoladrámák III. 1751–1762 (11)

Ferences iskoladrámák IV. 1763–1774 (11+1)

A zárójelben a kötetben szereplő darabok száma látható. Az I. és a IV. kötetben jelzett +1 szöveg egy-egy olyan változatot jelent, amely több mint variáns. A variáns eltéréseit általában lapalji jegyzetben szoktuk hozni, e két esetben azonban nagyobb és fontosabb különbségek voltak ennél, a szöveg-, szerkezet- és tartalomszerű kapcsolat azonban nyilvánvaló. Így az 1737-es moralitásjáték mellett egy Esztelneken 1753-ban

⁵L. a kéziratot kötet címlapján és a 612. lapján található bejegyzést; MUCKENHAUPT Erzsébet, *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei*: Könyvleletek 1980–1985, Bp.–Kolozsvár, Balassi–Polis Kiadó, 1999, 113. és 116.

játszott adaptációt hoztunk (*Ferences iskoladrámák* I., 12A és 12B); a IV. kötetben pedig fordított a kapcsolatot: egy 1762-es mikházi drámát használt fel a csíksomlyói 1774-es előadás szerzője (*Ferences iskoladrámák* IV., 11A és 11B).

A *Liber exhibens actiones parascevicas* című kötet szerencsére nem az egyetlen: fennmaradt két további kisebb kéziratos drámagyűjtemény, amelynek másolását ugyancsak Péterffy Márton tartományfőnök rendelte el, 1776-ban.

A továbbiakban röviden *Actiones Comicae*, ill. *Actiones Tragicae* címmel hivatkozunk az alábbi két kötetre:⁶

1. *Actiones Comicae In vitia invectivae ac ex adverso Ad Heroicos Virtutum actus, exstimulantes operi, ac studio Patrum pro tunc Eloquentiae, ac Poëseos Professorum, Per Nobilem, ac Ingenuam Gymnasij Csik-Somlyoviensis sub cura Fratrum Minorum strictorum observantium, Provinciae Transylvanicae Sancti Regis Stephani, Humanioribus Facultatibus vacantem Studiosam Iuventutem, ab anno 1776, coram frequentissimo Auditorio productae ac jussu Admodum Reverendissimi Patris Martini Péterffy, Praelibati Ordinis ac Provinciae Praedicatoris, Sacrosanctae Theologiae Lectoris ac Ministri Provincialis, perennaturae memoriae gratia huc inscriptae.* (A csíksomlyói ferences rendház könyvtára; jelzete: A VI 8/5276.)

A kötet hét 1773–1780 között előadott drámát tartalmaz.

2. *Actiones Tragicae Santissimam Domini et redemptoris nostri passionem ac mortem, alaique sacrae et Evangelicae Historiae mjsteria Lamentabiles Casus in ea signatos, Divinaeque Iustitiae ac Misericordiae exempla piae Christi-fidelium mediattioni et compunsectioni scenice proponentes.* (A csíksomlyói ferences rendház könyvtára; jelzete: A VI 6/5274.)

A kötet hat 1775–1780 között előadott drámát tartalmaz.

A tanulmányunk címében jelzett fordulat elsősorban e két kötet újításait, eltéréseit jelzi a passióskötethez képest, jóllehet a már kritikai jegyzetekkel hozzáférhető négy csíksomlyói kötet alapján látható, hogy a szemléletváltás nyomai a *Liber exhibens actiones parascevicas* gyűjtemény drámáiban is gyakran kimutathatóak. A magyarországi iskolai színi korpuszban teljesen különálló csíksomlyói darabok műfajban, tematikában lassan közelítettek a többi katolikus iskola színjátékához, repertoárjához – de legalábbis közelítettek volna, ha 1780 után is folytatódik az előadások sorozata. Csíksomlyó ugyanakkor továbbra is őrizte igen erős saját hagyományát.

A két *Actiones* gyűjtemény anyaga, összesen tizenhárom dráma a *Ferences iskoladrámák* V. kötetében jelenik meg, megőrizve mindkét kéziratos kötet egységét, először tehát 1–7. sorszámmal az *Actiones Comicae*, majd 8–13. sorszámmal az *Actiones Tragicae*

⁶ A két kötet leírását l. MUCKENHAUPT, *i. m.*, 117–119.

színjátékai következnek.⁷ Alább a két kötet tartalmát közöljük, feltüntetve az előadási napokat is. A szerzők középső neve a születéskori, harmadik a szerzetesi név. A címléírások, a tartalom és a címadási hagyományok ismeretében a modern, magyar nyelvű drámacímeket a sajtó alá rendezők adták:

<i>Actiones Comicae</i> tartalma	<i>Actiones Tragicae</i> tartalma	<i>Actiones Comicae</i> (az előadás napja)	<i>Actiones Tragicae</i> (az előadás napja)
1. Ferentzi József Vitus <i>Sennacherib bukása</i>		1773. május 4. kedd	
2. Ferentzi József Vitus <i>Szent Vitus</i>		1774. május 21. pünkösd szombatja	
	8. Kézdi István Gracián <i>Játék az Isten irgalmas és igazságos voltáról</i>		1775. április 14. nagy-péntek
3. Ferentzi József Vitus Átkozott gazdagság		1775. június 3. pünkösd szombatja	
	9. Kézdi István Gracián <i>Szomorújáték Nábot haláláról</i>		1776. április 23. Szt. Adalbert napja, kedd
4. Ferentzi József Vitus <i>A szent kereszt felmagasztalása</i>		1776. május 25. pünkösd szombatja	
	10. Borbély József Absolon <i>Színjáték a hívők számára</i>		1777. március 28. nagy-péntek
5. Kézdi István Gracián <i>Joachim megszabadulása</i>		1777. május 18. pünkösd szombatja	
	11. Fülöp János Fábrián <i>Eleodora, szülőinek gyilkosa</i>		1778. április 17. nagy-péntek

⁷Az V. kötet sajtó alatt: *Ferences iskoladrámák V. A csíksomlyói Actiones Comicae, Actiones Tragicae kötetek színjátékai (1773–1780)*, szerk. DEMETER Júlia, s. a. r. CZIBULA Katalin, DEMETER Júlia, MISKEI Antal (latin szöveg), KÖVÁRI Réka (zene) Bp., Balassi Kiadó, (Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század, 6/5).

	12. Fülöp János Fábián <i>Numerianus császár és Szent Babylas története</i>		1779. április 2. nagypéntek
	13. Tima Ferenc Boldizsár <i>Jeroboám</i>		1780. [március 24. nagypéntek?]
6. Szentés Antal Regináld <i>Zápolya János és Bebek Imre</i>		1780. május 13. pünkösd szombatja	
7. Szentés Antal Regináld <i>András kovács királysága</i>		1780. június 13. Szt. Antal napja, kedd	

A szerzők

A passióskötet drámáit közlő négy kritikai kötetben általában kérdőjeles szerzőnevek állnak a drámák előtt, a sokszor rekonstruált tanári névsor alapján próbálván azonosítani egy-egy darab íróját, de legalább színre vivőjét. Az *Actiones*-kötetekben ezzel szemben valamennyi dráma élén ott olvasható az író-rendező tanár neve. Egyértelmű, hogy e kései évtizedben – az 1770-esben – a tanárok nem egyszerűen pedagógiai feladatként készítették az előadásokat, hanem szerzőként sajátjuknak érezték azokat, s láthatóan elengedhetetlennek tartották nevük feltüntetését.⁸

Az *Actiones*-kötetek tizenhárom darabját hat szerző írta:

Borbély József Absolon (1746–1817)	1
Ferentzi József Vitus (1745–1797)	4
Fülöp János Fábián (1745–1812)	2
Kézdi István Gracián (1746–1816)	3
Szentés Antal Regináld (1747–1806)	2
Tima Ferenc Boldizsár (1749–1814)	1

A szerzők neve mellett az általuk készített drámák száma látható. Kézdi az egyedüli, aki mindkét *Actiones*-kötetben szerepel, de ő a szerzője egy negyedik drámának is, a passióskötet utolsó, 1774-es darabjának.⁹

⁸ E változás, a tanárból szerzővé (is) válás nem ismeretlen, Dugonics András például, a szegedi piarista iskolából a pesti egyetemre kerülve, határozottan szerzői szándékkal kezdte gyűjteni korábbi iskolai drámaszövegeit egy kiadandó antológia számára: DEMETER Júlia, *Dugonics András kéziratot drámái*, ItK, 93(1989)/1–2, 101–107.

⁹ *Ferences iskoladrámák IV.*, szerk. DEMETER Júlia – PINTÉR Márta Zsuzsanna, s. a. r. DEMETER Júlia, MEDGYESY S. Norbert, PINTÉR Márta Zsuzsanna, MISKEI Antal (latin szöveg), KÓVÁRI Réka (zene), Balassi Kiadó, Bp., 2022, 11A sz. dráma.

Az évszámokból látható, hogy a szerzők egy azonos tanárgeneráció képviselői, tehát egyértelműen hasonlóan magas képzésben részesülhettek. További érdekesség, hogy Borbély József Absolon és Tima Ferenc Boldizsár Csíksomlyóra helyezésük előtt Mikházán tanítottak. A korábbi szerzők közül is többen tanárkodtak Mikházán Csíksomlyóra kerülésük előtt, s bár csupán egyetlen drámaszöveg maradt fenn Mikházáról,¹⁰ annak alapján azonban azt gyanítjuk, hogy ott virágzó színi élet lehetett, ami nagyon jó drámaírói, színházi iskolának bizonyult. Mikháza is példa arra, milyen könnyen vesztek el, semmisültek meg a lapokon, füzetkében maradt kéziratok, vagyis nem lehetünk eléggé hálásak Péterffi Mártonnak a kötetek másolatásáért, amivel legalább a csíksomlyói anyag egy részét átmentette az utókornak.

Ha az *Actiones*-kötetek szerzőinek életrajzát keressük, azok jellemzően szűkszavúak, az adatok alig ismertek. E hiány azért feltűnő, mert kivételes felkészültségű és tehetségű szerzőkről van szó, akiknek tudható életútja általában is visszaigazolja e nézetünket, hiszen szép pályát futottak be. Ahhoz képest, hogy a két *Actiones*-kötet tanúsága szerint fontosnak s talán irodalminak, művészi tevékenységnek tekintették a drámaírást és a színpadra állítást, az utókor elég mostohán bánt velük, nevükre is alig emlékszik, legfeljebb rövidke szócikket kapnak a lexikonokban. Kettőről – Fülöp János Fábiánról és Tima Ferenc Boldizsárról – nem is tud a *Magyar Katolikus Lexikon*.

Pontos lejegyzés, gondos kidolgozás

A passióskötet rekordsebességű másolása sokszor hagyott kapkodó, hibás szövegeket a kötetben. A két *Actiones*-kötet lejegyzői láthatóan több időt kaptak, s ennek eredménye a jóval gondosabb szöveg és külalak. Nyilvánvaló azonban, hogy a másolók előtt fekvő eredeti kéziratok is sokkal alaposabb, kidolgozottabb drámát tartalmaztak. Ennek oka lehet az írók kivételes felkészültsége, de a *mű* létrehozásának szándéka is. Jó példa erre a több dráma élén előforduló mottógyűjtemény, amely a fő üzenetet foglalja össze. Két példát hozunk erre, s a kéziratok latin idézetei alatt szögletes zárójelben megadjuk a modern magyar fordítást és lelőhelyet is.¹¹ (A *Vulgata* szövegét nem mindig pontosan idézik a kéziratok, ezt nem jelezzük külön.)

¹⁰ *Ferences iskoladrámák IV., i. m.*, 11B sz. dráma.

¹¹ *Biblia: Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*, Bp., Szent István Társulat, 1976.

Ferentzi József Vitus: *Átkozott gazdagság*
(1775, Actiones Comicae)

THEMA

„Fili si habes bene factuum, et Deo dignas obligationes offer. Eccli. 14. V. 11.”

[Fiam, ha van miből, ne sajnáld magadtól, és vidd el az Úrnak az adományt, amit kíván tőled. Sir 14,11]

„Ante mortem secundum, vives tuas da pauper. Ibid. V. 13.”

[Tégy jót barátoddal, mielőtt meghalnál, ajándékozd meg, ahogyan csak tudod. Sir 14,13]

„Nonne, alijs relinques dolores. Ibid. C. 14. V. 15.”

[Nem kell vagyonodat másoknak adnod, nehéz szerzeményed a kockavetőknél. Sir 14,15]

„Utile est mori sine filiis, quam relinqvere filios impios. Eccl. 16. V. 4.”

[Egyetlen értelmes ember egész várost benépesít, de az istentelen nemzetség elpusztul. Sir 16,4]

„Lacta filium, et parentem te faciet. Ibid. 30. V. 9.”

[Ha kényezteted fiad, majd rémületbe ejt, s ha mókázol vele, csalódásodra lesz. Sir 30,9]

Fülöp János Fábián: *Eleodora, szülőinek gyilkosa*
(1778, Actiones Tragicae)

SUPER TEXTUS

„Filiae tibi sunt? Serva corpus illarum, et ne ostendas hillarem faciem tuam ad illas. Eccli. 7. W. 25.”

[„Ha lányaid vannak, vigyázz a testükre, ne légy elnéző irányukban.” Sir 7,24]

„Parentes nolite ad iracundiam Vocare filios vestros, sed educate illos in disciplina; et correptione Domini. Eph. 6. W 4.”

[Apák, ne keserítsétek meg gyermekeiteket, hanem neveljétek őket fegyelemben az Úr útmutatása szerint. Ef 6,4]

„Peccasti? Non adjicias iterum; sed et de pristinis deprecare, ut tibi dimittantur. Eccl. 21.W.1”

[Fiam, ha vétkeztél is, többé ne tedd, régebbi bűneid miatt pedig imádkozzál. Sir 21,1]

„Ille peccatores recipit. Luc. 15.”

[A farizeusok és az írástudók méltatlankodtak: 'Ez bűnösökkel áll szóba, sőt eszik is velük' – mondták. Lk 15,2]

A mottóként választott idézetek lelőhelyét filológiai pontossággal adja meg a kézirat. A passiók kötetben elvétele találtunk hivatkozást, a locus adatok csaknem mindig hiányoztak.

További érdekesség, hogy az *Actiones Tragicæ* kötetben a drámaszöveget többször követi részletes szereposztás. Ott a szerepnév, utána a diákszínész neve, s gyakran a diák osztálya, sőt lakhelye is szerepel, e listák alapján több mint nyolcvan szereplő neve, lakhelye azonosítható. Két rövid részletet hozunk példának, először az 1778-as dráma szereplőlistájának elejét:

PERSONAE AGENTES

PROLOGUS	Antonius Tziko Ex Csik Mindszent Rhetor
Comes ARNOLDUS	Franciscus Szabo Ex Csik Madéfalva Rhetor
MÁRA Uxor Arnoldi	Paulus Kutsis Ex Háromszék Kőrőspatak Syntaxista
Filia eorum ELEODORA	Georgius Mezei Ex Gyergyo Szent Miklos Syntaxista
Duo Filioli:	
FILIUS PRIMUS	Antonius Kutsis Ex Háromszék Kőrőspatak Syntaxista
FILIUS SECUNDUS	Mathias Betze Ex Szent Márton Grammatista
Consiliarius JERAMEEL	Joannes Gáspár ex Csik Szent György Syntaxista

Másik példánk az 1780-as drámából való:

NOMINA ACTORUM

PROLOGUS	Georgius Mezei Rhetor
JEROBOÁM	Josephus Tima Syntaxista
NÁDÁB	Andreas Antalffy Grammatista
NÁBÁT	Antonius Nagy Syntaxista
BENEDÁB	Alexius Sánta Syntaxista

Az előadások nyelve

Az *Actiones Tragicæ* teljesen magyar nyelvű, vagyis ebben is folytatja a nagypénteki előadások hagyományát. A protestáns többségű vidékre ékelve Csíksomlyó környéke katolikus szigeteket alkotott, ezért a ferencesek feladatuknak tartották a hit erősítését, színelőadásai még a 18. században is az evangelizáció részét és eszközét képezték. A nagypénteki szertartáson és színjátékon részt vevő tömeg számára ezért is kellett többször elismételni a figyelmeztetést, a kereszthalál következményeit és tanulságát, ezért volt oly gyakori a zene és az ének ezekben az előadásokban, s ezért vonták be sokszor a közönséget is az ismert népekek éneklésébe.

Az *Actiones Comicae* már korántsem ilyen egységes nyelvileg, hiszen jelentős szerepet kap a kötetben a latin nyelv.

Az 1773-as drámaszöveg és a nem hangzó részek (instrukciók) egyaránt latin nyelvűek. A prólógus és az epilógust adó záró kórus magyar, s a prólógus ígéretének megfelelően minden scena elején rövid magyar nyelvű szöveg foglalja össze előre a jelenet cselekményét. Ezt az eljárást a prólógus meg is indokolja: „Akik nem értenek diákul, azoknak kedvéért tréfaságok lesznek magyarul, de a diákbolis vehetnek észre, tsak figyelmezzenek tselekedeteinkre, mert mindenkor először meg magyarazzuk könyebbségekre”. Ennek alapján úgy véljük, ezek a magyar tartalmi összefoglalók akár el is hangozhattak az előadás során.

A második, 1774-es darab első, második és negyedik felvonásában már csak egy-egy latin jelenet van, a harmadik felvonásban pedig egy sem. Az utasítások továbbra is latin nyelvűek. A harmadik, 1775-ös darab négy felvonásának mindegyikében van egy-egy latin nyelvű jelenet. Ezután a latin eltűnik: a negyedik, 1776-os darab már teljesen magyar nyelvű, de valamennyi jelenet élére került egy, a szín történéseit összefoglaló latin nyelvű cím – nyelvi szempontból tehát épp a fordítottja az első, az 1773-as drámának, ahol a latin szöveg élén állt jelenetenként a magyar összefoglaló. Az ötödik-hatodik darab ugyancsak végig magyar nyelvű, sőt az 1777-esben nemcsak a jelenetek címszerű összefoglalói, hanem a színi utasítások egy része is magyar.

Igencsak feltűnő a latin ilyen erős és kései jelenléte épp Csíksomlyón, ahol 1721-ben bizonyosan, de már a 17. században is tartottak magyar és kétnyelvű (magyar–latin) előadásokat. A latin nyelvű instrukciók, ahogy Csíksomlyón is, a legtöbb katolikus iskolai színjátékban megmaradtak, a magyar nyelvű előadásokban is.

Előadási napok

A két kötet eltérő nyelvére a magyarázatot minden bizonnyal az előadási alkalomban kereshetjük.

Az *Actiones Tragicæ* kötet hat drámájából négy pontosan datált, nagypéntekre, s a kötet tartalom, a dráma témaválasztása és cselekménye alapján azt feltételezzük, hogy az utolsó, 1780-as darabot is nagypénteken adták elő. Szó volt már arról, hogy a tragikus kötet a *Liber exhibens actiones parascevicæ* passióhagyományát folytatja; értjük tehát az *Actiones Tragicæ* kötet nagypénteki előadásainak a népes és iskolázatlan közönséget célzó magyar nyelvhasználatát.

Ugyanakkor bizonytalanok vagyunk az *Actiones Comicae* kötetben előtörő latinnal kapcsolatban. Az *Actiones Comicae* kötet hét drámája közül ötöt pünkösöd szombatján (a pünkösödvasárnapot megelőző napon) játszottak.

Csíksomlyón a pünkösdi ünnepkörnek kitüntetett helye volt és van. Ez a hagyomány valószínűleg az 1444-ben IV. Jenő pápától kapott búcsúengedéllyel vette kezdetét. Ekkor már folyt az első, a gótikus templom építése, amelyet 1448-ban szenteltek fel. A főoltár ma is látható, késő gótikus Mária-szobra az 1510-es években készült, vagyis akkor már bizonyosnak tekinthetjük a csíksomlyói Mária-tiszteletet, melynek közép-pontjába egyre inkább a katolikus hit megtartása került. A hitet a korban a külső (a török, a tatár betörés) és belső ellenség (a „pogányság”: a huszitizmus, majd a protestantizmus) egyaránt veszélyeztette.¹² A meglévő Mária-kultuszt erősítette a szájhagyományban erősen élő „hargitai csata” fényes diadala, amelyet 1567 pünkösdi szombatján arattak (volna) a csíkiek a kiváltságaikat kurtítani akaró János Zsigmond unitárius fejedelem csapatai fölött. E diadalt a hagyomány a Mária-szobornak tulajdonítja, innen a szobor *csodatévő* mellékneve, ezért tartják a csíksomlyóiak pünkösdi szombatját kifejezetten Mária-ünnepnek. Újabb adatok szerint azonban a csíkiek győztes csatájáról szóló leírások csak a 18. század végétől jelentek meg, „a búcsú eredettörténete” az 1770-es években alakult ki,¹³ s benne jól felismerhetőek a helyi narratív hagyományok,¹⁴ a jellegzetes folklór vándortörténetek elemei, a Mária-szobor csodatételeiben pedig a nemzetközi legendatoposzok is.¹⁵ Nem esett meg tehát az 1567-es pünkösdi csata, azt a történettudomány a folklór részeként tárgyalja.¹⁶

Pünkösdi kitüntetett helye tovább erősödött a 17. században: a csíksomlyói ferencesek 1649-ben kértek, majd kaptak búcsúengedélyt X. Ince pápától pünkösdi második napjára – tehát hétfőre.¹⁷ Ezt követően 1690–1780 között már rendszeres lett a csíksomlyói pünkösdhétfői búcsújárás, amelyre – a nehézkes közlekedési lehetőségek miatt – a tömeg már pünkösdvasárnap délutántól gyülekezett.¹⁸ Ebben az időben tehát pünkösdi szombatján nyugodtan tarthattak színielőadást, mert a búcsújárók még nem voltak jelen. 1781-től azonban egyre nagyobb tömeg vett részt az immár pünkösdszombati zárándoklaton, csakhamar szombaton és vasárnap is,¹⁹ s ez így folytatódott végig a 19. században. Ezek az évszámok részben magyarázatot adnak arra, miért ért véget oly

¹² MEDGYESY S. Norbert, *A csíksomlyói ferences misztériumjátékok forrásai, művelődés- és lelkiségtörténeti háttere*, Piliscsaba–Bp., PPKE BTK – Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, 2009, 38–43.

¹³ MOHAY Tamás, *A csíksomlyói pünkösdi búcsújárás. Történet, eredet, hagyomány*, Budapest, L'Harmattan, 2006, 253.

¹⁴ MAGYAR Zoltán, *A csíksomlyói kegyhely legendaköre*, Magyar Ethnographia 2016/2, 212–225., 212.

¹⁵ MAGYAR, *i. m.*, 216. A mítosz keletkezéséről l. még: TÁNCZOS Vilmos, *Kitalált hagyomány? Mohay Tamás A csíksomlyói pünkösdi búcsújárás: Történet, eredet, hagyomány* című könyvéről, Regio, 2010/2, 129–138.

¹⁶ MOHAY Tamás, *Egy ünnep alapjai: A csíksomlyói pünkösdi búcsú új megvilágításban*, Tabula 3(2), 230–256.; MOHAY, *i. m.*, 2006; MAGYAR, *i. m.*

¹⁷ MOHAY, *i. m.*, 2006, 138.

¹⁸ MOHAY, *i. m.*, 2006, 139–140.

¹⁹ MOHAY, *i. m.*, 2006, 144.

hirtelen 1780-ban, az 1780-as évek elején az addig oly erős csíksomlyói színielőadási hagyomány. Súlyosan hozzájárult mindehhez, hogy a színházépület 1780-ban leégett, s bár az újjáépítéssel 1781. június 3-ára elkészültek,²⁰ az iskola helyzete bizonytalanra vált II. József alatt, 1784-ben megszűnt a Mária Társulat.²¹

Az egyre bonyolultabb és részben latin nyelvű drámaszövegek ismeretében állíthatjuk, hogy a pütkösdzsombati előadás döntően más lehetett, mint a nagypénteki: értő, művelt, válogatott közönséget feltételezünk, egyházi előjárókat, tanárokat, előkelő vendégeket, akik számára a latin nyelv nem jelentett akadályt, és a bonyolultabb történeteket is könnyen értették. Ezeket az előadásokat nemigen lehetett a szabadtéren tartani, minden bizonnyal az ebédlőben vagy a színházépületként szolgáló deszkaszínpán követte a nem túl nagy létszámú közönség.

A nem kötetekben megőrzött, egyes lapokon, füzetekben található, nagyrészt töredékesen fennmaradt csíksomlyói kéziratok közül mindössze három dráma datált, méghozzá egészen pontosan megjelölve pütkösd szombatját, ezért e három darabot is bevontuk a vizsgálatba:

1742. május 12.

Potyó István Bonaventura: *Mundus redargutus et ex parte consolatus* (magyar–latin)

1747. május 20.

Csató István Gábriel: *Elatus animus dire afflictus atque ex gratia astripotentis iteratus restitutus seu Superbiae correctio in regis Micislai exilio...* (magyar–latin)

1764. június 9.

Domokos Ferenc Kázmér: *St Eulogius* (magyar–latin)²²

Mindhárom dráma vegyes, magyar–latin nyelvű, csakúgy, mint az *Actiones Comicae* kötet kezdő darabjai. E köteten kívüli, nyilván véletlenszerűen fennmaradt három darabbal és az *Actiones Comicae* öt drámájával együtt összesen nyolc, biztosan pütkösdzsombati előadásról tudunk tehát, ráadásul a szövegeket is ismerjük. További három, köteten kívüli, csak évszámmal jelzett darabról (1750: latin, 1753 és 1761: magyar–latin²³) a nyelv alapján elképzelhető, hogy ugyancsak pütkösd szombatján játszották; ha tehát feltételezésünk helytálló, akkor már tizenegy pütködsdi előadás szövegével rendelkezünk. Ennek alapján valószínűnek tartjuk, hogy Csíksomlyón nem csupán a nagypénteki előadások hagyománya élt folyamatosan 1780-ig, hanem a pütkösdzsombati is – ám az utóbbi korpusz kötetbe másolására már vagy nem jutott

²⁰ PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Ferences iskolai színhátság a XVIII. században*, Bp., Argumentum, 1993, 45.

²¹ PINTÉR, *i. m.*, 42.

²² PINTÉR, *i. m.*, 114–127; 24, 29, 49. sz.

²³ PINTÉR, *i. m.*, 114–127; 32, 36, 45. sz.

idő, vagy létrejött, de elveszett egy az 1773 előtti darabokat tartalmazó püünkösdi kéziratot, s így a legtöbb szöveg elkallódott.²⁴ Elképzelhető, hogy nem okvetlenül minden év püünkösdjén tartottak előadást (mivel az *Actiones Comicae*-ban is vannak kihagyott évek, amelyekből nincs drámaszöveg), de minden bizonnyal igen gyakran.

Nagypéntek és püünkösdi szombatja mellett három kedden előadott dráma is van: az *Actiones Comicae*-ban kettő (1773, 1780), az *Actiones Tragicae*-ban egy (1780). Kedden délután nem volt tanítás, így ez kiváló alkalom volt színjátékok bemutatására.²⁵ Szent Adalbert napja 1776-ban keddre esett, Kézdi István Gracián Nábot-drámája (*Szomorújáték Nábot haláláról; Actiones Tragicae*) illett Szent Adalbert vértanú történetéhez, akinek kultuszát Csíksomlyó különösen ápolta, hiszen a csíksomlyói és a szabadkai ferences iskola diákjainak is védőszentje volt.²⁶ A szakirodalom szerint a kedd Mária napja is volt: a magyar vallásos hagyomány *kedd asszonyaként* Mária édesanyját, Szent Annát azonosította,²⁷ s Szent Annán keresztül jutunk ismét a Mária-kultuszhoz. A kedd egyszersmind Szent Antal napja is volt. Bálint Sándor szerint „a franciskánus ihletésű jámborság a hét második napját egészen neki [Szent Antalnak] szenteli”, Csíksomlyónak pedig különösen nagy szerepe volt a barokk kegyességi Szent Antal-kultuszban. „Az ún. kilenc keddi ájtatosságnak – tudomásunk szerint – legrégebb bizonyosága Csíksomlyóról való, ahol a diákság kezdeményezte. Szokásba jött (1741), hogy Antal névünnepe megelőző kilenc kedden *labarum* alatt vonultak fel a hegyoldalban épült kápolnába.”²⁸ Mindez erősíti azt a feltételezést, hogy a nagypénteken vagy püünkösdi szombatján kívül, például egy előkelő vendég látogatásakor, a kedd lehetett általános színielőadási nap.

Vers vagy próza

A csíksomlyói színjátszás szinte az utolsó pillanatig őrizte a más magyarországi iskolai színpadokon már néhány évtizede anakronisztikusnak számító verses formát, az *Actiones*-kötetekben viszont látványos a szakítás e formahagyománnyal. Az *Actiones*

²⁴ Vö. DEMETER Júlia, *The mysterious mystery plays of Csíksomlyó: What do we know about the Csíksomlyó heritage? = Új eredmények a színház- és drámatörténeti kutatásban (17–19. század) – New results in the research of theatre and drama (17th–19th century)*, szerk. KÖRÖMI Gabriella, Eger, Líceum Kiadó, 2022, 103–110.

²⁵ A szombathelyi ferences iskolából is van adatunk kedd délutáni előadásra, l. PINTÉR, *i. m.*, 131.

²⁶ PINTÉR, *i. m.*, 43.

²⁷ BÁLINT Sándor, *Ünnepi kalendárium. Karácsony, húsvét, püünkösdi. Nagy ünnepeink a hazai és közép-európai hagyományvilágból I–III*, Bp., Mandala Kiadó, 1998, II., 458; *Magyar Katolikus Lexikon I–XIII.*, főszerk. Dr. DIÓS István, szerk. Dr. VICZIÁN János, Bp., Szent István Társulat, 1993–2008, VI., 425.

²⁸ SÁVAI János, *A csíksomlyói és a kantai iskola története*, Szeged, 1997 (Documenta Missionaria, II/II), 122.; BÁLINT, *i. m.*, II., 458.

Tragicæ első, 1775-ös drámájában még próza és vers váltakozik, az 1776-ossal kezdve azonban a további öt darab szigorúan prózaformában készült, s az *Actiones Comicae* teljes korpusza végig próza.

Források

Az évente egy vagy két megvalósítandó előadás nagy terhet rótt a tanárookra, ezért sokféle forrásból merítettek: a korábbi évek darabjaiból csakúgy, mint a könyvtárakban található kötetekből. A legtöbb magyar nyelvű korabeli drámakiadás jezsuita darabokat tartalmazott, de sok latin nyelvű jezsuita kötetük is volt, ezért számos jezsuita forrás használata, átalakítása kimutatható már a passióskötet drámáiban is. Az *Actiones*-kötetekben jóval határozottabb a jezsuita szövegek jelenléte.

Az *Actiones Comicae* két utolsó drámája, Szentés Antal Regináld tollából már egészében egy-egy latin nyelvű jezsuita dráma fordítása, adaptációja: a prózában készült Zápolya János és Bebek Imre verses latin eredetijét 1723-ban Kolozsváron adták elő, szerzője Kolosvári Pál,²⁹ az *András kovács királysága* pedig az egyik legnevesebb jezsuita szerző, Jacob Masen (1606–1681) ugyancsak versben készült *Rusticus imperans*ának a próza fordítása.

Az *Actiones*-kötetek kései voltát az is jelzi, hogy egykorú magyar szerzőktől emeltek át magyar nyelvű szövegrészeket, legtöbbször jezsuitáktól, de sokszor minoritáktól. Elképzelhető, hogy a minorita szerző több esetben közvetítő forrás volt, a minorita drámákban ugyanis igen sok jezsuita kölcsönszöveg azonosítható.

Fülöp János Fábíán mindkét drámájában (1778, 1779, *Actiones Tragicæ*) találunk kölcsönzéseket a minorita Kertso Cirják 1773-ban játszott *Leoninus és Leonina*³⁰ c. drámájából, ami azért érdekes, mert a *Leoninus és Leonina* szövege 1989-es kiadásáig kéziratban maradt. A kölcsönzésre talán Kézdivásárhely/Kanta és Csíksomlyó viszonylagos közelsége, az obszerváns ferences és a minorita szerzetesek személyes kapcsolatai adhatnak magyarázatot. Kertso Cirják (1744–1806; életrajzát l. *Minorita iskoladrámák*, 434.) soha nem tanult vagy tanított Csíksomlyón, Csíksomlyóhoz legközelebb 1771–1774 között, a kantai (ma: Kézdivásárhely) iskola tanáraként került. Drámájának szövege talán akkoriban juthatott Fülöp János Fábíán kezébe. Kettejük között akár személyes kapcsolat is lehetett, hiszen mindketten, egy év különbséggel, Gyergyószentmiklóson születtek. Ugyanakkor lehetséges, hogy nem is szövegekölcsönzésről van szó, hanem csak arról, hogy mindketten jól ismert szólásokat, szövegrészeket idéztek a drámájukban.

²⁹ STAUD Géza (szerk.), *A magyarországi jezsuita színjátékok forrásai I. 1561–1773*, Bp., MTA Könyvtára, 1984, 255–256.

³⁰ *Minorita iskoladrámák, i. m.*, 11A sz. dráma.

A jezsuita Illei János *Salamon király Lászlónak foglya* c. drámájából (*Jezsuita iskoladrámák* I., 6.a. sz.) az *Actiones*-kötetek több szerzője is kölcsönzött; így Ferentzi József Vitus 1776-ban (*Actiones Comicae*), továbbá az *Actiones Tragicarum*-ban Borbély József Absolon az 1777-es, Fülöp János Fábrián az 1779-es drámában. Illei drámakötete (*Salamon, Ptolomaeus és Titus, három szomorújáték...*) 1767-ben jelent meg Kassán, nyilván megvolt a csíksomlyói rendház könyvtárában.

Hagyomány és újítás

A két *Actiones*-kötet drámái őrzik a csíksomlyói kegyes, devóciós hagyományt, de egyszermind távolodnak is attól. A távolodás főleg két ponton érhető tetten, s ezzel mindkét esetben a hivatásos színház funkcióját is felvállaló magyarországi katolikus iskolai színjátszáshoz kerültek közel a csíksomlyói drámák: egyrészt a változatos téma-választás és cselekményvezetés a korábbiaknál hangsúlyosabban szolgálta a közönség nevelve szórakoztatását, miközben megtartotta kegyes céljait is; másrészt tematikai és műfaji rokonságot mutatnak a jezsuita színjátékokkal, ezt a kapcsolatot bizonyítja a történelmi téma és a konkrét szövegekölcsönzések is.³¹

Mindkét kötetben van ószövegségi tárgyú dráma (*Actiones Comicae*: 1773, 1777; *Actiones Tragicarum*: 1776, 1780), ezek a kor fogalmai szerint történelmi tárgyúak. A történelmi tárgy választásában ugyancsak a jezsuiták hatására gondolunk, hiszen őket foglalkoztatták leginkább a történelmi példákban felmutatható élethelyzetek. Az *Actiones*-kötetek történelmi drámái ugyanúgy az uralkodás dilemmáiról, a hatalomgyakorlás buktatóiról, elbizakodott uralkodók, istentelen hitszegők és hamis tanácsadók büntetéséről, az állandó értékek és az udvari családtság közötti választásról szólnak, mint a jezsuita iskoladrámák, vagyis itt a legszorosabb a kapcsolat. Az európai jezsuita iskolai színpadot már a 17. században foglalkoztatta e tematika, a 18. század közepi Magyarországon pedig mindez a modern közjogi problematikával is érintkezett. A téma meghonosításában a legnagyobb hatású szerző Pietro Metastasio volt, akinek a drámáit iskolai és hivatásos szerzők egyaránt fordították, de hazai meghonosítói a jezsuiták voltak, s a történelmi drámák a magyarországi jezsuita iskolai repertoár fontos részét alkották. Az iskolai és a hivatásos színjáték „összeérésére” jó példa Bessenyei György több drámája is.³²

³¹ A jezsuita forrásokról I. NAGY Júlia, *A csíksomlyói történelmi drámák = A magyar színjáték honi és európai gyökerei: Tanulmányok Kilián István tiszteletére*, szerk. DEMETER Júlia, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2003, 102–120.

³² DEMETER Júlia, *A Buda trágédiája és az iskolai színjáték = Kolligátum. Tanulmányok a hetvenéves Bíró Ferenc tiszteletére*, szerk. DEVESCOVI Balázs, SZILÁGYI Márton, VADERNA Gábor, Bp., Ráció Kiadó, 2007, 109–119. Az 1772-ben írt *Hunyadi László tragédiája* forrása egy latin nyelvű jezsuita iskoladráma volt, vö. SZÖRÉNYI László, *Ismeretlen jezsuita tragédia Hunyadi Lászlóról = Iskoladráma és folklór*, szerk.

A történelmi drámák mellett feltűnő a moralitáspéldázatok nagy száma, ilyen az *Actiones Tragicæ* kötet fele (1775, 1777, 1778). A tanító jellegű, moralitásszerű történeteket érthetően kedvelte az iskolai színpad. A passiók kötetben is számos moralitást találtunk: ott leginkább az ifjakat csábító evilági örömök és az istenfélő életvezetés ellentétét láthattuk. Azok a moralitások, amelyekbe a jó vagy rossz döntést hozó ifjak „belekeveredtek”, sajátos módon érintkeztek a szenvedéstörténettel: kezdetben hosszabb passiótörténet pergett le okulásul a színpadon szereplő ifjak és a nézők szeme előtt, később inkább csak néhány jelenet – olykor magával a színre lépő, szenvedésére hivatkozó Krisztussal – kapcsolta össze a bűnös embert és megváltóját. Az *Actiones*-kötetek moralitásai már jóval változatosabb szereplőkkel, történetekkel dolgoznak, nem vonják be a cselekménybe a szenvedéstörténetet. Az allegorikus szerepek allegorikus és hétköznapi figurák között ingadoznak, a Legatus vagy a Jó pásztor például egyszerre tekinthető hétköznapi alaknak, de az égi és földi szférát összekötő közvetítőnek is. E szemléletbeli átalakulás fontos dramaturgiai változásokat is hozott, mert a *Liber exhibens actiones parascevicæ* hagyományos moralitásai, a jó-rossz életmódot választó ifjak története és azok tanulsága helyett jóval érdekesebb, változatosabb, átélhető családi történeteket láthatunk. Így a kései csíksomlyói színjátszás jóval közelebb került a korabeli katolikus iskolai előadásokhoz, de ez egyszersmind a csíksomlyói hagyomány lassú elhalását is jelzi. Bíró Ferenc a magyarországi regényolvasást megelőző, részben ahhoz vezető hazai erénytanok népszerűségét főként a laikus érdeklődés felkeltéseként jellemezte;³³ hasonló folyamatot jelezhetnek az *Actiones*-kötetek moralitástörténetei. A nagypénteki kötet, az *Actiones Tragicæ* egyetlen drámájában jelenik meg a szenvedéstörténet: az 1777-es darab 9. scenájában Krisztus egy monológban figyelmeztet a helyes útra.

A passiók kötet szemléletének egyik meghatározó sajátossága volt a praefigurák rendszere, a tipológiai szimbolizmus aspektusa jegyében összekapcsolt sokféle bibliai történet és a szenvedéstörténet, a végső beteljesülés. Az *Actiones* kései drámáiból az előképek is hiányoznak, legfeljebb a korábbi szemlélet nyomait látjuk olykor. Az 1775-ös darab prologusa a krisztusi történet *némely elrejtett titkainak* bemutatásaként határozta meg a cselekményt; az 1776-os dráma prologusa kiemelte, hogy Nábót Jézus praefigurája (*Ez árnyékja és példája Krisztus szent halálának*), a Nábót-történet mégsem előkép, hanem párhuzam. A praefigurát jelentő árnyék szót máshogy, lényegében ugyancsak a párhuzam vagy a példázat értelmében használta az 1780-as *Jeroboám* is: *Izraélnek szerencsétlen királya léssen keserves játékunknak árnyéka*, Jeroboám története tehát nem előkép, hanem példa a bűnt követő bűnhődésre.

PINTÉR Márta Zsuzsanna, KILIÁN István, Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1989 (Folklór és Ethnográfia, 50), 53–66.; SZÖRÉNYI László, *Ismeretlen jezsuita tragédia Hunyadi Lászlóról. Bessenyei György tragédiájának forrása*, ItK, 93(1989)/5–6, 683–706.

³³ BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., Balassi Kiadó, 1994, főleg 199–204.

A sajátos csíksomlyói hagyomány visszaszorulását jelzi Szentés Antal Regináldnak az *Actiones Comicae*-t záró két darabja 1780-ban. E két dráma már a kor magyarországi katolikus iskolai színjátszásának fő vonulatába illik, abba a folyamatba, amely a 18. századközéppel vette kezdetét, és az iskolai színjátszás funkcióváltását eredményezte, de amely folyamat sokáig érintetlenül hagyta Csíksomlyót. Bizonyosak vagyunk abban, hogy nem azért maradt ki Csíksomlyó az átalakulásból, mert a peremvidékre nem jutottak el az új irányzatok, hanem mert a saját élő, erős hagyománya nem engedte.